

**НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
“ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ”
УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК**

БАГРІЙ Тетяна Володимирівна

УДК 631.14.633.63

**РОЗВИТОК ІНТЕГРОВАНОГО ЦУКРОБУРЯКОВОГО ВИРОБНИЦТВА
В УКРАЇНІ**

**08.07.02 – економіка сільського
господарства і АПК**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис.
Робота виконана в Національному науковому центрі “Інститут аграрної економіки” УААН.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
КРИСАЛЬНИЙ Олександр Васильович,

Національний науковий центр
“Інститут аграрної економіки” УААН,
завідувач відділу науково-організаційного
забезпечення

Офіційні опоненти: доктор економічних наук
ЗАЄЦЬ Олександр Семенович,
Господарська асоціація підприємств і
організацій цукрової промисловості
України “Кристал”, голова правління

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

СТАСІНЕВИЧ Світлана Анатоліївна,

Національний науковий центр

“Інститут аграрної економіки” УААН,
заступник завідувача відділу ціноутворення
та кон’юнктури ринку

Провідна установа: Сумський національний аграрний університет Міністерства
аграрної політики України,
кафедра фінансів

Захист відбудеться 20 грудня 2005 р. о 13 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 26.350.01 в Національному науковому центрі “Інститут аграрної економіки” УААН за
адресою: 03680, м. Київ, МСП, вул. Героїв Оборони, 10, 3-й поверх, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного наукового центру
“Інститут аграрної економіки” УААН за адресою: 03680, м. Київ, МСП, вул. Героїв
Оборони, 10, 2-й поверх, к. 212).

Автореферат розісланий 18 листопада 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

Пулім В.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Цукор займає важливе місце серед харчових продуктів більшості країн світу, що пов'язано з його смаковими якостями, калорійністю та високим засвоюваням організмом людини. Він широко використовується у харчовій промисловості – кондитерській, хлібопекарській, консервній, спиртовій, лікєро-горілочаній, виноробній та інших галузях. Разом з тим цукор має соціально-економічне значення для розвитку людства. Нарощування обсягів його споживання на душу населення є ознакою цивілізованого розвитку національного буття в країні. Сировинною базою для виробництва цукру, як відомо, слугують в основному цукрові буряки та цукрова тростина. У коренеплодах сучасних біологічних сортів цукрових буряків міститься до 20% цукру (сахарози). З тонни при їх промисловій переробці одержують 130-160 кг цукру, до 850 кг жому та 40-60 кг меляси. Відходи цукрової промисловості – жом і меляса – належать до цінних кормів для розвитку тваринництва. До того ж, меляса широко використовується для виробництва спирту, етанолу, гліцерину, харчових дріжджів, молочної і лимонної кислоти тощо. При цьому необхідно виходити з того, що в Україні є досить сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для розвитку цукробурякового виробництва як важливого чинника задоволення внутрішньодержавних потреб у цукрі та формуванні значних обсягів експортних поставок.

Проте, починаючи із середини 90-х років під впливом деструктивних процесів і посилення кризових явищ цукробурякове виробництво зазнало значних втрат. Майже наполовину скоротилась матеріально-технічна база буряківництва, набуло значного занепаду техніко-технологічне оснащення цукрових заводів, у кілька разів зменшилось забезпечення їх цукровою сировиною, порушилася система постачання агровиробничої сфери сільськогосподарськими машинами, знаряддями, насінням, пально-мастильними матеріалами, мінеральними добривами, хімічними засобами захисту рослин тощо. Різко знизилась урожайність цукрових буряків, у кілька разів зменшились їхні валові збори, що призвело до значного зниження рівня завантаження виробничих потужностей переробних підприємств сировиною. Це спричинило скорочення у 2,5-3,3 раза виробництво цукру, витіснення України із світового цукрового ринку. Нині назріла невідкладна потреба у розробленні ефективної системи організаційно-економічних заходів оновлення й розвитку матеріально-технічної бази всіх ланок цукробурякового підкомплексу, підвищення конкурентоспроможності виробництва цукру на внутрішньому і міждержавному ринках.

Слід відмітити, що теоретичні, методологічні та практичні аспекти забезпечення відтворювального процесу в цукробуряковому підкомплексі в умовах переходу до ринку в Україні досліджували відомі вітчизняні вчені: В.Г.Андрійчук, П.П.Борщевський, П.І.Гайдуцький, О.С.Заєць, Є.В.Імас, М.Ю.Коденська, І.І.Лукінов, О.М.Онищенко, Б.Й.Пасхавер, Г.М.Підлісецький, П.Т.Саблук, О.М.Шпичак та ін. Предметом підвищеної уваги державних органів на макро- і мікрорівнях, а також недержавних виробничих структур на місцях і нині є поліпшення матеріально-технічного забезпечення агропромислового виробництва.

Особливого значення у виході цукробурякового підкомплексу з кризової ситуації набуває розвиток інтеграції виробництва цукрової сировини та її промислової переробки у створенні та функціонуванні інтегрованого цукробурякового підкомплексу. Необхідно здійснити комплексний підхід до системного оновлення й розвитку засобів виробництва всіх господарюючих суб'єктів спільної діяльності на якісно новій техніко-технологічній основі, забезпечення економічної заінтересованості їхньої участі у спільній діяльності.

Проте дослідженню проблеми формування інтегрованого цукробурякового виробництва, відновлення й розвитку його матеріально-ресурсного потенціалу, створення ринкової економіки в галузі за нинішніх умов кризової ситуації, науковими установами приділялось недостатньо уваги. Про це свідчить наявна обмеженість нових розробок щодо форм і методів розвитку інтеграції у виробництві цукрової сировини та її переробки,

організації постачання матеріальних ресурсів в інтегрованому виробництві цукру, обґрунтованому перерозподілі результатів спільної діяльності між сільськогосподарськими товаровиробниками та цукровими заводами.

Цим зумовлюється актуальність теми дисертаційного дослідження, його практичне значення і наукова цінність в умовах переходу цукробурякового виробництва до ринкової економіки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою виконання в Національному науковому центрі “Інститут аграрної економіки” науково-технічної програми на 2001-2005 роки “Трансформування організаційно-економічних відносин до соціально орієнтованих ринкових умов в АПК” по темі “Розробити методологічні та організаційно-економічні засади функціонування підприємницьких структур на основі кооперації та інтеграції агропромислового виробництва” на 2001-2005 роки (номер державної реєстрації 0102U000257).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є дослідження соціально-економічної сутності інтеграції в агропромисловому виробництві, розроблення теоретико-методологічних підходів і прикладних аспектів системного формування й розвитку матеріально-ресурсного потенціалу в інтегрованому цукробуряковому виробництві, обґрунтування створення організаційно-економічного механізму та його функціонування, спрямованого на забезпечення взаємовигідних економічних відносин підприємств-учасників спільної діяльності.

Для досягнення поставленої мети визначено такі основні завдання:

- дослідити породження соціально-економічної сутності, форм і ролі розвитку інтеграційних процесів в агропромисловому виробництві;
- розробити методологічні положення формування системи матеріально-ресурсного постачання в господарських структурах сировинної зони та в переробних підприємствах з визначенням напрямів потоків матеріальних засобів, їх видів, обсягів та виконання технологічних функцій суб'єктами інтегрованого цукробурякового виробництва;
- обґрунтувати створення організаційно-економічного механізму діяльності інтегрованого цукробурякового виробництва;
- здійснити аналіз економічних відносин учасників цукробурякового виробництва та опрацювати пропозиції щодо удосконалення регулювання відносин суб'єктів спільної діяльності в інтегрованому процесі;
- розробити концептуальні основи перспектив розвитку інтегрованого цукробурякового виробництва.

Об'єктом дослідження є діяльність суб'єктів формування і розвитку матеріально-ресурсного потенціалу цукробурякового виробництва та економічні відносини його суб'єктів на інтегрованій основі.

Предметом дослідження слугували організаційно-економічні відносини суб'єктів інтегрованого виробництва, які виникають і розвиваються при створенні та функціонуванні системи матеріального ресурсного потенціалу в цукробуряковому виробництві.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження ґрунтується на теоретичних і методологічних засадах розвитку інтеграційних процесів, узагальнених в наукових публікаціях, на комплексному підході щодо вивчення потреби і шляхів оновлення матеріально-ресурсного потенціалу при формуванні й розвитку інтегрованого цукробурякового виробництва, системному здійсненні заміни і розширення спожитих при відтворювальному процесі техніко-технологічних засобів виробничої діяльності в нових формуваннях.

Методи дослідження застосовувались адекватно вимогам системного вивчення складових інтеграційного процесу, починаючи від формування сукупності економічних інтересів учасників спільної діяльності до розподілу між ними одержаних кінцевих результатів.

При вивченні соціально-економічного змісту інтеграції широко використані методи монографічних досліджень стану економічної ситуації, порівнянь статистично-економічних даних діяльності різних господарських структур, розрахунково-конструктивний при прогнозуванні розвитку цукробурякового підкомплексу. В процесі розробки проектів та обґрунтуванні сутності і змісту організаційно-економічного механізму розвитку виробничих формувань на інтегрованій основі залучався конструктивно-розрахунковий метод, що дало можливість підвищити обґрунтованість пропозицій і рекомендацій автора. У дисертаційному дослідженні широко застосовувались методи системного та вибіркового аналізу, економічного розвитку галузей, балансових ув'язок, соціально-економічного моделювання тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні сутності та функціонуванні організаційно-економічного механізму підприємств інтегрованого цукробурякового виробництва, що характеризується наступними положеннями:

вперше:

- теоретично обґрунтовано сутність, зміст і напрями формування потоків матеріально-ресурсних засобів від товаровиробників сільськогосподарської продукції до промислових переробних підприємств і від останніх до підприємств-виробників сировини з визначенням функцій і місця кожного з них у здійсненні інтегрованого цукробурякового виробництва;

розширено і уточнено:

- наукову інтерпретацію соціально-економічного змісту інтеграції та напрямів її розвитку в цукробуряковому виробництві, який передбачає визначення складу господарських структур, умов їх участі в інтегрованому процесі, фінансового забезпечення діяльності інтегрованого формування, принципів розподілу кінцевих результатів ;

- організаційно-виробничі функції господарських структур інтегрованого виробництва цукру;

доповнено:

- методичні підходи розроблення поетапного створення і функціонування організаційно-економічного механізму, спрямованого на забезпечення економічних інтересів усіх суб'єктів спільної діяльності;

дістали подальший розвиток:

- методичні положення регулювання взаємовигідних економічних відносин господарських структур-учасників виробництва цукру, які забезпечують одержання однакової маси прибутку на одиницю авансованого капіталу кожним суб'єктом інтегрованого виробництва;

- концептуальні положення розвитку інтегрованого цукробурякового виробництва.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені в процесі дослідження пропозиції та рекомендації щодо формування і функціонування матеріально-ресурсного потенціалу й методика регулювання економічних відносин господарських структур-учасників інтегрованого цукробурякового виробництва використовуються в Ліщинівському цукровому заводі – акціонерному товаристві “Ліщинівка”, закритому акціонерному товаристві “Зеніт-сервіс” Полтавської області, у Холдинговій компанії СП “Укрінтерцукор”.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, одержані в дисертаційному дослідженні, є особистими розробками автора. Їх практичне застосування здійснювалось за безпосередньою участю здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи доповідались на Полтавській обласній нараді працівників цукробурякового виробництва (м. Полтава, лютий 2001 р.); на семінарі працівників холдингової компанії СП “Укрінтерцукор”

(м. Київ, січень 2002 р.); науково-практичній конференції “Шляхи підвищення ефективності цукробурякового виробництва в Україні” (м. Київ, квітень 2003 р.).

Публікації. За результатами проведених досліджень самостійно опубліковано сім наукових праць у фахових виданнях загальним обсягом 1,9 друк. аркуша.

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Викладена на 180 стор. комп’ютерного тексту, включає 26 таблиць, у списку використаних джерел налічується 122 опублікованих праць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі “Теоретико-методологічні основи розвитку інтеграції в агропромисловому виробництві” досліджуються соціально-економічна сутність інтеграції, її основні форми та роль у розвитку агропромислового виробництва, виявлено особливості створення промислової переробки сільськогосподарської продукції як складової породження інтеграційних процесів, обґрунтовуються методологічні положення формування і діяльності інтегрованого цукробурякового виробництва та основні принципи регулювання економічних відносин суб’єктів спільної діяльності.

Як кінцева мета здійснення агропромислової інтеграції, соціально-економічна сутність полягає в її синтезуючій функції, в об’єднанні відокремлених спеціалізованих виробництв, які виникають і розвиваються в процесі суспільного поділу праці. Слід відмітити, якщо кооперування в галузях сільського господарства передбачає добровільне об’єднання зусиль заінтересованих виробничо-господарських структур чи фізичних осіб з метою досягнення певних наслідків господарювання при обов’язковому збереженні їхньої юридичної самостійності, то процес інтеграції у виробничій діяльності передбачає поступове об’єднання з переходом до органічного злиття виробничо-господарських різнопрофільних підприємств в єдину інтегровану виробничо-правову структуру без збереження юридичної самостійності. В агропромисловій сфері інтеграція спрямовується на забезпечення безперервності відтворювального організаційно-технологічного процесу, починаючи від виробництва сировини і закінчуючи її переробкою і поставкою споживачам готової продукції. Поглиблення спеціалізації виробництва в окремих галузях об’єктивно посилює взаємозв’язок і взаємозалежність господарських структур з наступним організаційно-технологічним і економічним їх об’єднанням у нові формування.

Отже, агропромислова інтеграція є об’єктивним процесом поступового зближення й об’єднання спеціалізованих підприємств, зайнятих виробництвом певних видів сільськогосподарської продукції, з підприємствами промислової її переробки в єдиному організаційно-технологічному відтворювальному процесі з подальшим створенням відокремлених організаційно-виробничо-правових структур при комбінованому виробництві готових продуктів до споживання.

Здійснення інтегрованого виробництва сільськогосподарських і промислових галузей потребує застосування прогресивних ресурсозберігаючих машинних технологій, що забезпечує значне підвищення ефективності використання земельних угідь, матеріальних і трудових ресурсів.

З точки зору організаційно-економічної сутності цього процесу, інтеграція відображає внутрішню органічну єдність сільськогосподарських і промислових галузей, яка проявляється у кооперуванні та комбінуванні великомасштабних обсягів спільної діяльності. Організаційним формам виробничо-територіальних агропромислових або промислово-аграрних формувань притаманна всебічна внутрішня ув’язка й узгодженість діяльності спеціалізованих аграрних, промислових та інших підприємств на основі постійних, прямих технологічних зв’язків, переходу до безпосереднього обміну результатами своєї діяльності.

Можна констатувати, що інтеграція – це багатовекторний процес, який охоплює економічні, організаційні, техніко-технологічні, соціальні, правові напрями і види діяльності при поєднанні або при синтезі галузей сільського та промислового виробництва. Одним з головних завдань розвитку підприємств, які належать до цих галузей, є створення умов для забезпечення економічного інтересу всіх учасників, об'єднаних в агропромислові формування. Для досягнення такої мети необхідна технологічна єдність споріднених виробництв, зосереджених в інтегрованих підприємствах. Тут забезпечення технологічної завершеності одержання кінцевого продукту є основною організаційно-господарською умовою створення інтегрованих структур. Саме об'єднання технологічних стадій, що здійснюються в окремих організаційно-господарських структурах, в єдиний організаційно-технологічний ланцюг виробництва слугує основою розвитку інтеграційних процесів, що ґрунтуються на комбінуванні виробничої діяльності.

Отже, розвиток інтеграційних процесів є досить радикальним шляхом виходу з кризового стану, формування ринкового середовища в аграрній сфері, поєднання економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників і підприємств промислової переробки сільськогосподарської сировини у виготовленні конкурентоспроможних продуктів харчування. Об'єднання їхніх зусиль в організаційно-технологічному ланцюзі забезпечує ефективніше використання сировини, значно глибшу переробку, розширення асортименту виготовлення готової до споживання продукції, поліпшення її якості. На цій основі формуються продуктові виробничі підкомплекси.

Доцільність формування та розвитку цукробурякового підкомплексу в Україні зумовлюється об'єктивною необхідністю поєднання виробництва цукрової сировини та її промислової переробки. При цьому слід враховувати зближуючі чинники, або ті, які є спільними для виробництва сільськогосподарської сировини та її промислової переробки, тобто ті, які слугують засобом їх об'єднання. Найбільш важливим, або головним, фактором сполучної ланки, пріоритетної основи формування продуктових підкомплексів є загальний економічний інтерес учасників різних галузевих і виробничо-господарських структур до об'єднання, спільної співпраці. Саме цьому методологічному положенню підпорядковується дія інших чинників.

У цукробуряковому виробництві кінцевим продуктом, який об'єднує економічні інтереси сільськогосподарських товаровиробників і переробних підприємств цукрової сировини, загальним предметом їхньої спільної діяльності, яка ґрунтується на нерозривній організаційно-технологічній спорідненості та належності до однієї виробничої системи, є цукор. Важлива методологічна основа організації його виробництва в межах цукробурякового підкомплексу – забезпечення пропорційного, збалансованого розвитку всіх ланок загального організаційно-виробничого і техніко-технологічного ланцюга – від селекції високопродуктивних сортів і гібридів цукрових буряків, вирощування і збирання їх без втрат до переробки при високих нормах виходу кінцевої продукції та ощадливих витратах ресурсного потенціалу.

Зважаючи на економічну заінтересованість усіх суб'єктів ринкового виробництва цукру у формуванні цукробурякового підкомплексу, в методологічному плані важливо визначити переваги підприємств і організацій тих галузей, які з економічних міркувань більш схильні до такої інтеграції.

Аналіз показує, що при функціонуванні інтегрованих агропромислових систем інтегратор або підприємство, в якому здійснюється заключна стадія організаційно-технологічного циклу виробництва кінцевого продукту, здебільшого знаходиться у привілейованому становищі. Це проявляється насамперед при розподілі та реалізації готової продукції, формуванні матеріально-технічної бази, в управлінській діяльності тощо.

У процесі регулювання організаційно-виробничих та економічно-фінансових відносин важливо забезпечити ретельний облік витрат матеріально-ресурсних засобів

кожним суб'єктом інтегрованого виробництва. У зв'язку з цим необхідне застосування науково обгрунтованої методики визначення витрат на виробництво цукрової сировини, переданої на переробку промисловим підприємствам, а також витрат на одержання готового продукту на цукрових заводах. Важливо забезпечити всім суб'єктам спільної діяльності рівні економічні умови участі в інтегрованому цукробуряковому виробництві, а їхню матеріально-ресурсну участь найбільш правомірно оцінювати на нормативній базі. Застосування нормативних показників для визначення обсягів поставлених цукрових буряків на переробку дає можливість виключати вплив непродуктивних витрат окремих господарських структур при формуванні виробничих витрат на одержання цукрової сировини. Такий підхід націлює сільськогосподарських підприємств–виробників цукрової сировини на впровадження прогресивних технологій в буряківництві.

Другий розділ “Створення та розвиток цукробурякового виробництва в Україні” присвячується генезису галузі, дослідженню напрямів і сутності розвитку матеріально-ресурсних засобів у сировинних зонах цукрового виробництва, вивченню розвитку цукрової промисловості в Україні та особливостей регулювання економічних відносин сільськогосподарських виробничих структур і переробних підприємств, формуванню внутрішньодержавного ринку цукру.

В Україні буряківництво традиційно належить до провідних галузей сільськогосподарського виробництва, що зумовлюється його важливим економічним і соціальним значенням для розвитку народногосподарського комплексу держави. Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови за наявності істотних запасів робочої сили, особливо в лісостеповій зоні країни, слугували основою для зародження в першій половині й широкого розвитку наприкінці дев'яностих років ХІХ століття виробництва цукрових буряків і промисловості по випуску цукру. Україна швидко перетворилась на потужну світову цукрову державу.

Розвиток буряківництва в українському селі має суттєве соціальне значення. Галузь сприяла створенню додаткових робочих місць у сільському господарстві, підвищенню загальної культури землеробства, була істотним джерелом поповнення кормової бази для тваринництва. У розвиток галузі значний вклад внесла вітчизняна аграрна наука, зокрема у створення високопродуктивних сортів і гібридів цукрових буряків, які не поступалися зарубіжним, розроблення і впровадження української інтенсивної технології вирощування цієї культури (табл. 1).

Сорти і гібриди вітчизняної селекції тривалий період займають в країні понад 90% посівної площі цукрових буряків. До того ж вони явно мають переваги щодо стійкості проти ураження коренеплодів поширеними хворобами. Істотного значення набуває різниця на користь вітчизняних сортів і гібридів щодо цін на посівну одиницю насіння, з чим не можна не рахуватись. Проте внаслідок низької врожайності цукрових буряків, яка не перевищувала в останні роки 200 ц/га, частка вартості насіння у собівартості виробництва 1 ц коренеплодів становить 14-15%, тоді як у США при урожайності 450-470 ц/га вона дорівнює 12%. Підвищення урожайності цукрових буряків до 280-300 ц/га дасть можливість знизити частку вартості насіння у собівартості 1 ц коренеплодів на 35-40%.

1. Продуктивність та якісні показники вітчизняних і

зарубіжних сортів та гібридів цукрових буряків*

Показники	Вітчизняні сорта	Зарубіжні сорта
Урожайність коренеплодів, т/га	45,5	45,9
Цукристість, %	17,25	17,28
Вихід цукру, т/га	7,85	7,90
Ураженість коренів паршою, %	3-5	7,5-15,4
Ураженість коренів гнилями, % гнилої маси	0,05-0,08	0,6
Втрати при зберіганні в кагатах протягом 70 діб:		
% гнилої маси	0,003-0,03	0,06-0,6
% загнилих коренеплодів	1-3	3-6
Ціна 1 посівної одиниці насіння (100 тис. насінин), дол.США	20-27	70-85

* Джерело: Українська інтенсивна технологія вирощування цукрових буряків. – К.: Академпрес, 1998. – С.33.

Створення вітчизняною наукою однонасінних форм цукрових буряків мало революціонізує значення у застосуванні машинних технологій в буряківництві.

Слід відмітити, що з розвитком сировинної бази створювалась промисловість по виробництву цукру, яка вивела Україну на передові рубежі цукрових держав світу. При цьому необхідно визнати, що характерною ознакою діяльності цукробурякового виробництва, як показала практика, була тривала організаційно-економічна відособленість буряківництва, як галузі сільського господарства, від виробництва цукру. Неодноразові спроби інтегрувати цей процес так і не привели до позитивних результатів. Навіть в експериментальному порядку не вдалося сформувати завершену виробничо-господарську структуру, яка б функціонувала на засадах інтегрованої системи. Проте значення розвитку інтеграції особливо підвищується в нинішніх умовах виходу цукробурякового виробництва з тривалої кризової ситуації, яка призвела до істотного руйнування матеріально-ресурсного потенціалу галузі, зменшення у кілька разів валових зборів цукрових буряків і виробництва цукру.

Економічний стан, який склався в цукробуряковому виробництві, характеризується різким спадом виробництва цукру та зниженням його ефективності, викликає досить обгрунтовану тривогу не тільки внаслідок втрати такого важливого для України експортного потенціалу, а й з позицій реальної загрози гарантуванню продовольчої безпеки країни.

Змінити докорінно такий стан можна лише спільними рішучими діями держави, її владних структур, активної участі аграрної науки та недержавних виробничо-господарських структур на макро- і мікрорівні економіки. Йдеться про необхідність застосування радикальних заходів щодо призупинення спаду виробництва цукру, відродження цукробурякового продуктового підкомплексу України, відновлення ринків збуту цукропродукції. Вектор всієї системи заходів має бути спрямований на розвиток інтенсифікації галузі, поліпшення організації виробництва цукрових буряків, підвищення його ефективності, здійснення реконструкції та технічного переоснащення цукрової промисловості і, нарешті, застосування нових організаційно-правових форм інтеграції у сфері цукробурякового продуктового підкомплексу.

За період з 1990 по 2004 рік тракторний парк скоротився на 261 тис. штук, або у 2,1 раза, бурякозбиральних комбайнів – на 9,4 тис. штук, або майже у два рази, плугів, сівалок, культиваторів – відповідно у 1,5; 2,0 і 1,9 раза. До того ж, наявна техніка, зокрема близько 80% тракторів, відпрацювала понад амортизаційний строк, що стало основною причиною вибуття із експлуатаційного режиму з 1990 року майже 200 тис. тракторів та значної кількості сільськогосподарських машин і знарядь. Щорічно в сільськогосподарських підприємствах списувалось до 8% бурякозбиральних комбайнів. Тільки за останні три роки збільшилось навантаження посівної площі цукрових буряків на один бурякозбиральний комбайн на 7 га, що призвело до подовження строків збирання і збільшення втрат цукрової

сировини. Однією з основних причин скорочення технічного оснащення галузі є порушення цінового паритету на товари промислового виробництва, які споживаються в сільському господарстві, і сільськогосподарську продукцію, зниження купівельної спроможності аграрних товаровиробників. Якщо в 1990 році для придбання бурякозбирального агрегату КС-6 треба було реалізувати 369 тонн цукрових буряків, то в 1996 р. – 900, 1998 – 1562, в 2002 році – 1655 тонн. Через відсутність достатніх коштів для придбання запасних частин і здійснення ремонтних робіт коефіцієнт готовності машинно-тракторного парку до виконання технологічних операцій в буряківництві низький. Погіршилися фондооснащеність і фондоозброєність праці в бурякосійних підприємствах (табл. 2).

2. Фондооснащеність сільськогосподарського виробництва і фондоозброєність праці в сільськогосподарських підприємствах в основних бурякосійних областях України*

Області	Вартість основних фондів, грн.									
	на 1 га с.-г. угідь					на 1 працюючого				
	1996	2001	2002	2003	2004	1996	2001	2002	2003	2004
Вінницька	4394	2946	2455	2153	2011	31262	23056	23037	25151	25931
Київська	6364	4658	3762	3621	3576	47475	45575	45419	50775	51112
Полтавська	4129	2479	2129	1907	1818	41453	30723	31939	31963	32217
Тернопільська	4864	1935	1530	1573	1507	27868	16505	18755	20948	21073
Хмельницька	4163	2684	2338	2217	2119	27865	20384	21519	23540	23930
Черкаська	5402	3187	2701	2314	2228	39562	27719	28642	30301	30811

*Джерело: розраховано за даними Моніторингу виробничо-фінансової діяльності підприємств і організацій Мінагрополітики України за відповідні роки.

Аналіз свідчить, що протягом першої половини 90-х років відбувалося поступове скорочення посівних площ під цукровими буряками. З 1997 року зменшення посівів під цією культурою продовжувалось, що призвело до скорочення посівної площі цукрових буряків проти 1990 року удвічі. Майже на третину знизилась і їхня урожайність, що разом стало причиною зниження втричі валових зборів цукрової сировини і в 3,8 раза – випуску цукру (табл. 3). Виробництво цукрових буряків скоротилось за цей період від 853 до 299,8 кг на одну особу в країні. Серед Європейських країн найвищий рівень виробництва цукрових буряків на одну особу був у Данії та Франції, в яких у 1990 році цей показник становив відповідно 687,4 і 559,6 кг, а в 2002 році – 632,6 і 558,9 кг.

Важливими чинниками, що вплинули на істотне скорочення посівних площ цукрових буряків та зниження їхньої урожайності, були насамперед руйнування матеріально-ресурсного потенціалу буряківництва, порушення системи сівозмін, недотримання вимог технологічних операцій та строків їх виконання при вирощуванні цукрової сировини, значне зменшення внесення доз мінеральних добрив, майже відсутнє застосування хімічних засобів захисту рослин від шкідників і бур'янів, погіршення якості насіння тощо.

3. Посівні площі, урожайність, валові збори цукрових буряків і виробництво цукру в Україні в умовах аграрної реформи*

Показники	1990	1995	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Посівні площі,	1605	1448	893	900	747	853	763	666	697

тис. га									
Урожайність, ц/га	276	205	174	156	177	183	189	201	238
Валовий збір, тис. тонн	44264	29650	15523	14064	13199	15575	14452	13392	16600
Виробництво цукру з цукрових буряків, тис. тонн	5388	3500	1876	1640	1552	1657	1428	1456	1788

*Джерело: Статистичний щорічник України за 2003 рік. – К.: Вид-во “Консультант”, 2004. – С.171, 175, 131, 181; Україна у цифрах 2004. Статистичний довідник. – К.: Вид-во “Консультант”, 2005. – С.101, 102, 104, 105.

Сільськогосподарські товаровиробники з року в рік, через фінансові обмеження, втрачають можливості забезпечення необхідними, і в повних обсягах, матеріально-ресурсними засобами, зокрема насінням, мінеральними добривами, пально-мастильними матеріалами, хімічними засобами захисту рослин, порушуються строки їх поставки, зв'язки та пропорційність співвідношень у комплектуванні технічними засобами, різко знижується керованість технологічного процесу виробництва цукрових буряків. Під впливом цих та інших факторів скорочуються посівні площі під цією культурою, не вдається досягти істотного підвищення урожайності цукрових буряків, втрачається економічна заінтересованість сільськогосподарських підприємств у розвитку галузі.

Разом з тим дослідження дають підставу стверджувати, що однією з основних причин різкого зменшення обсягів виробництва цукрової сировини, а також цукру стала втрата економічних інтересів товаровиробників до вирощування цукрових буряків. За період з 1999 по 2004 рік виробництво цукрових буряків в Україні було рентабельним, у 2000, 2001 і 2003 роках його рівень становив відповідно 6,1, 1,5 і 6,2%. У решті років виробництво цукрової сировини мало збитки від -6,2 до -14,8%. У бурякосійних областях, зокрема в Черкаській, Хмельницькій, Київській, Вінницькій, Тернопільській, тільки в окремі роки прибутковість виробництва цукрових буряків становила 4-7%. Державні органи не приділяли уваги питанням підтримки цукробурякового виробництва, забезпечення системного оновлення матеріально-ресурсного потенціалу галузі.

Соціально-економічний аналіз довготривалого періоду розвитку буряківництва за основними, визначальними параметрами галузі переконливо свідчить, що досить впливовим стримуючим фактором підвищення ефективності цукробурякового виробництва є значна організаційно-економічна відокремленість створення і функціонування сировинної зони від сфери промислової переробки цукрових буряків. Як наслідок цього процесу – зниження економічних інтересів суб'єктів цукробурякового виробництва. Неодноразові спроби підвищення економічної заінтересованості товаровиробників цукрової сировини у нарощуванні маси і поліпшенні якості цукрових буряків шляхом певних змін у цінній політиці та формах відносин їх постачання переробним підприємствам не досягали очікуваних результатів. Зусилля щодо подолання бар'єру протидії підвищенню економічної заінтересованості мало просували проблему до її вирішення. До того ж, загострення економічних відносин сільськогосподарських підприємств–виробників сировини і промислових переробних підприємств в умовах кризової ситуації були не останньою причиною згорання виробництва цукру в Україні, витіснення країни із світового цукрового ринку.

Цукрова промисловість України, як відомо, пройшла досить складний історичний шлях свого становлення і розвитку. Основними факторами її формування слугували прискорений розвиток буряківництва, зумовлений сприятливими природно-економічними умовами та нарощуванням попиту на цукор в Європейських країнах.

На початку ХХ століття в Україні сформувалася досить розгалужена мережа цукрових заводів, яка за кількісним складом і регіональним розташуванням майже не змінилась до нинішнього часу.

В період першої світової і громадянської воєн цукрова промисловість України зазнала значних втрат. У процесі відновлення і поступового розвитку цукробурякового виробництва вже у 1940 році посівні площі під цією культурою становили 820 тис. га, а їх валовий збір дорівнював 13052 тис. тонн. У сезон цукроваріння 1940/41 роки функціонувало 157 заводів, які виробляли 1628,4 тис. тонн цукру. Варто зауважити, що до таких обсягів посівні площі і валові збори цукрових буряків, а також виробництво цукру внаслідок довготривалої кризової ситуації скоротились наприкінці ХХ і на початку ХХІ століть.

За сорокарічний період з 1950 року кількість діючих цукрових заводів в Україні збільшилась на 48 підприємств, а їхня середньодобова продуктивність по переробці цукрової сировини з розрахунку на один завод зросла в 2,7 раза. Загальний же обсяг перероблених на заводах цукрових буряків збільшився у 3,5 раза. Проте досягнуті позитивні результати у розвитку цукробурякового виробництва під впливом кризових явищ на початку 90-х років були швидко втрачені.

Визначальними чинниками ефективності виробництва цукру є вартість цукрової сировини, палива та електроенергії, спожитих в технологічному процесі переробки цукрових буряків, утримання та експлуатації устаткування. Аналіз свідчить, що в структурі витрат виробництва цукру в Україні вартість сировини становить в окремі роки від 71 до 79%, у тому числі вартість цукрових буряків – 64-74%.

Про рівень і структуру собівартості виробництва цукру свідчать дані одного з великих цукрових заводів ВАТ “Лохвицький цукровий завод” (табл. 4).

4. Собівартість виробництва цукру-піску на ВАТ “Лохвицький цукровий завод” в 2002 році*

	Витрати на тонну	
	грн.	%
Вартість цукрових буряків	1619	73,3
Сировина – всього	1804	81,6
у тому числі за виключенням побічної продукції (меляса, жом)	1675	75,8
Допоміжні матеріали	29	1,3
Паливо та енергія на технічні цілі	245	11,1
Заробітна плата з нарахуваннями	14	0,6
Утримання та експлуатація обладнання	63	2,9
Загальновиробничі витрати	137	6,2
Виробнича собівартість	2163	97,9
Адміністративні витрати	34	1,5
Витрати на реалізацію продукції	13	0,6
Повна собівартість	2210	100

*Джерело: дані ВАТ “Лохвицький цукровий завод”.

Аналіз рентабельності виробництва цукрових буряків за 5 років свідчить, що в 1999 році буряківництво в Україні було збитковим -14,8%, у 2000 році в цілому прибутковим +6,1%, у 2001 році рентабельність галузі дорівнювала +5,1%, у 2002 році -8,6 і 2003 році +6,2%. В основних бурякосійних областях, зокрема у Вінницькій, Київській, Полтавській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській, тільки в окремі роки – у 2000 і 2003 рр. – галузь була рентабельною, хоча рівень прибутковості залишався досить низьким – 1,4-1,6%.

Отже, зниження собівартості виробництва цукру полягає насамперед у зниженні вартості вирощування цукрових буряків. Варто зіставити собівартість виробництва 1 тонни цукру із цукрових буряків в Україні із зарубіжними країнами. Так, середня собівартість

виробництва 1 тонни цукру в останні роки у США становила 154 дол., в Росії – 622 дол., в Україні – 524 дол. Висока собівартість виробництва цукру є основною причиною низької конкурентоспроможності галузі на світовому ринку.

Отже, вартість цукрових буряків при передачі їх сільськогосподарськими структурами переробним підприємствам має досить важливе значення у формуванні собівартості виробництва цукру. Застосовують, як відомо, ряд принципів регулювання відносин виробників цукрових буряків та їх промислових переробників. Слід відмітити, що неврегульованість економічних відносин у діяльності цукробурякового підкомплексу стала однією з основних причин скорочення посівних площ під цукровими буряками, зниження урожайності та валових зборів цукрової сировини. Спроба побудувати взаємовигідні економічні відносини сільсько-господарських товаровиробників і цукрових заводів на давальницькій основі не вирішила назрілої і, разом з тим, суперечливої проблеми.

Практика свідчить, що ефективного методу регулювання економічних взаємовідносин партнерів цукробурякового виробництва поки що не було знайдено. В дисертації досліджується цей процес в наступному розділі в умовах розвитку інтеграції в цукробуряковому підкомплексі. У процесі здійснення соціально-економічних перетворень в аграрній сфері основним напрямом реструктуризації цукрової промисловості була приватизація переробних підприємств, трансформація їх в акціонерні товариства. Законом України “Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі”, схваленим Верховною Радою України 10 липня 1996 року, передбачено передачу недержавним сільськогосподарським підприємствам безоплатно 51% акцій переробних підприємств, що приватизуються. На кінець 1997 року було приватизовано 178 цукрових заводів або 92% загальної їх кількості і 11,6 бурякорадгоспів (86%).

Проте, як свідчить аналіз, приватизація цукрових заводів не досягла мети. Кризовий стан швидко набув нових масштабних розмірів, що призвело до збиткової діяльності понад 90% цукрових заводів. Посилились руйнівні процеси в цукровій промисловості і в наступні роки.

Внаслідок приватизації цукрові заводи в основному залишилися відособленими від розвитку сировинних зон, а їх матеріально-технічне постачання набуло хаотичного, безсистемного характеру, що спричинило практичне призупинення оновлення матеріально-ресурсної бази цукрової промисловості, посилює міжгалузеві суперечності у діяльності цукробурякового виробництва. Разом з тим окремі переробні підприємства в цих складних умовах знаходять шляхи забезпечення рентабельного виробництва цукру.

Одним з ефективно діючих відкритих акціонерних товариств є “Пальмірський цукровий завод”, що функціонує в Золотоніському районі Черкаської області і входить з 1997 року в Агропромислову асоціацію “Група компаній “УкрРос”. Це один з найбільш потужних переробних виробників в Україні, побудований тридцять п’ять років тому. З метою усунення дефіциту цукрової сировини нині завод взяв в оренду понад 15 тис. га орних земель у трьох районах, господарські структури яких розташовані в його сировинній зоні. У 2004 році під цукровими буряками тут було зайнято 3625 гектарів орендованих земель, що при урожайності 370-380 ц з гектара посіву забезпечило одержання 140 тис. тонн цукрової сировини. Це становило 34% загального обсягу переробки цукровим заводом буряків.

Цукровий завод надає кредитні ресурси сільськогосподарським товаровиробникам насінням, засобами захисту рослин, добривами, допомагає у збиранні врожаю своєю високопродуктивною технікою. Тут створено міцну матеріально-технічну базу для буряківництва: десять потужних бурякозбиральних комплексів “Хальмер”, майже сто високопродуктивних тракторів, великий автомобільний парк. ВАТ “Пальмірський цукровий завод” вчасно розраховувався з власниками земельних і майнових паїв.

Отже, діяльність цього заводу свідчить про реальні можливості відродження цукробурякового виробництва в Україні.

У третьому розділі “Формування та функціонування організаційно-економічного механізму інтегрованого цукробурякового виробництва” обґрунтовуються прогностичні параметри виробництва цукрових буряків і цукру на перспективу, розробляється система організаційних, техніко-технологічних та економічних засобів відродження галузі, опрацьовано схему створення та функціонування організаційно-економічного механізму інтегрованих об’єднань, розкривається значення синергетичного ефекту та сутність удосконалення розподілу кінцевого результату в інтегрованих структурах буряково-цукрового виробництва.

Аналіз організаційно-економічних і техніко-технологічних причин занепаду цукробурякового виробництва, скорочення внутрішньодержавного і позадержавного ринків цукру, виваженої оцінки наявних ґрунтово-кліматичних і економічних умов розвитку буряківництва в Україні дають підстави для оптимістичних прогнозів щодо відновлення і розвитку цукробурякового підкомплексу в країні. Важливим і переконливим аргументом таких висновків є досвід діяльності багатьох бурякосійних сільськогосподарських підприємств Черкаської, Київської, Вінницької, Полтавської та інших областей, де виробляється по 380-420 ц цукрових буряків з гектара ряду цукрових заводів та виробничих об’єднань. Це, зокрема, Пальмірський (Черкаська область), Саливонківський (Київська область), Чортківський (Тернопільська область), Савинський (Харківська область) та інші промислові підприємства.

Основними загальнодержавними вихідними параметрами відновлення цукробурякового виробництва в Україні насамперед мають стати обґрунтовані обсяги валового виробництва цукру, оптимальні площі посіву цукрових буряків, їх урожайність та нарощування зборів цукрової сировини.

При розробленні прогнозів обсягів виробництва цукру в дисертації виходили з необхідності забезпечення внутрішньодержавних його потреб безпосередньо для споживання населенням відповідно до раціональних норм харчування, а також задоволення інших потреб у народногосподарському комплексі. Оптимальна норма в середньому на одного жителя України, як відомо, визначена рекомендаціями Науково-дослідного інституту харчування Української академії медичних наук в кількості 38 кг цукру на рік. Водночас Кабінетом Міністрів України затверджена в 2000 році мінімальна річна норма споживання цукру на одного жителя в кількості 32 кг. За розрахунками Міжнародної організації ЮНЕСКО норма споживання цукру на жителя становить 44 кг. Отже, навіть при певних розбіжностях у визначенні оптимальних норм споживання цукру населенням в Україні обсяги його виробництва мають становити 1,8-2 млн. тонн.

Дослідження наукових установ щодо відродження цукробурякового виробництва та аналіз розвитку кон’юнктури світового ринку цукру переконливо доводять про наявні можливості розширення обсягів експортних поставок бурякового цукру, виробленого в Україні, у країни Східної Європи, Африки, Близького Сходу, Середньої Азії, а також в Російську Федерацію. Йдеться про нарощування виробництва конкурентоспроможного цукру в Україні для щорічного вивезення на світовий ринок до 2,0 млн. тонн бурякового цукру.

Оптимальний розмір посівних площ цукрових буряків в країні за розрахунками наукових установ та пропозиціями виробників визначено на рівні близько 1 млн. га в рік. Поряд з цим в умовах недостатнього матеріально-технічного забезпечення галузі мають бути здійснені радикальні заходи щодо удосконалення регіонального розміщення посівів цієї культури, поглиблення спеціалізації господарств і районів, виключення з бурякових сівозмін ерозійно небезпечних схилів, еродованих та інших непридатних для розвитку буряківництва земель.

В Україні необхідно створити бурякоцукрову зону з високою питомою вагою цукрових буряків з підвищеним рівнем урожайності у сприятливих ґрунтово-кліматичних умовах. Крім того, вимагає невідкладного здійснення нового землеустрою, розроблення і

освоєння у виробництві нових бурякових сівозмін, створення раціональних сировинних зон діяльності цукрових заводів.

Основними регіонами вирощування цукрових буряків, як і раніше, мають бути насамперед Вінницька, Київська, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька і Черкаська області. Тут доцільно зосередити 700-750 тис. га їх посівних площ. В цих регіонах проектується одержувати на 15-20% вищу урожайність цукрових коренеплодів. Прогнозні параметри виробництва цукрової сировини і цукру наведено в табл. 5.

5. Прогноз виробництва цукрових буряків і цукру в Україні

Показники	Роки					
	2003	2004	2005	2006	2010	2015
Площа посіву цукрових буряків, тис. га	666,0	697,0	850,0	950,0	970,0	1000,0
Урожайність цукрових буряків, ц/га	201	238	245	250	290	320
Валове виробництво цукрових буряків, тис. тонн	13366	16600	20825	23750	28130	32000

Слід зауважити, що різними авторами визначаються досить різні в часі прогнозні параметри відродження і розвитку буряківництва в Україні. В окремих публікаціях прогнозується щорічне нарощування в основному по 150-200 тис. тонн і доведення валового збору цукрової сировини в 2015 році до 18500 тис. тонн. На наш погляд, це занижені параметри розвитку буряківництва. Адже нині великі масиви господарських структур, застосовуючи прогресивні ресурсозберігаючі технології, вже збирають по 360-380 ц коренеплодів з гектара, що свідчить про реальне одержання в країні до 2009-2010 року по 270-290 ц, а до 2015 року – по 320-350 ц цукрових буряків з гектара посівної площі.

Україна в 2009-2010 роках може виробити 3,2-3,5 млн. тонн цукру, а до 2015 року довести його виробництво до 3,8-4,0 млн. тонн. За таких умов експортні можливості держави можуть становити 1,8-2,0 млн. тонн. Реальними ринками збуту українського цукру є насамперед Росія, країни СНД, Близького Сходу. Місткість цих ринків становить до 6 млн. т цукру.

Отже, дослідження дають підстави стверджувати, що відродження цукробурякового виробництва слід почати із забезпечення розвитку матеріально-ресурсних, фінансових та інформаційних засобів стосовно здійснення вимог щодо чіткого дотримання технологічного процесу виробництва цукрових буряків у кожній сировинній зоні бурякопереробного підприємства. Тут особливого значення набуває постачання сільськогосподарським підприємствам технічних засобів виробництва – силових і робочих машин, знарядь, транспортних засобів, зокрема тракторів, вантажних автомобілів, бурякозбиральних комбайнів, сівалок точного висіву, плугів, культиваторів, борін, котків, обприскувачів та інших знарядь. Провідну роль у налагодженні забезпечення сільськогосподарських підприємств матеріально-ресурсними засобами мають виконувати промислові переробні підприємства.

Другим важливим напрямом здійснення потоку матеріально-ресурсних засобів із сільськогосподарських підприємств є доставка на цукрові заводи вирощених цукрових буряків. Організація транспортування на зберігання і переробку цукрової сировини є, як показала практика, одним із важливіших завдань здійснення спільної діяльності.

Потоки видів і обсягів матеріально-ресурсних засобів до господарських структур-товаровиробників цукрової сировини формують і розвивають відповідну організаційно-економічну та техніко-технологічну системи зв'язків між ними та підприємствами і організаціями-постачальниками цих засобів.

Ці зв'язки слугують виробничо-конструктивним каркасом регулювання економічних відносин у діяльності сировинних зон, їх виробничих структур із промисловими

підприємствами в умовах створення і функціонування інтегрованого цукробурякового виробництва.

До потоків матеріально-ресурсних засобів у напрямі забезпечення розвитку виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств у галузі буряківництва прилучаються потоки грошових коштів як в напрямі їх надходження до виробничо-господарських структур для покриття потреб з державних органів та комерційних формувань, так і в зворотному напрямі – від них до організацій, насамперед банківської і податкової систем за користування кредитними коштами та до бюджетних виплат. В умовах формування, забезпечення та розвитку інтеграційних процесів це стає визначальним напрямом систематичного потоку матеріально-технологічних ресурсів у сферу виробництва цукрової сировини. Регулювання постійного руху потоку натурально-речового складу ресурсів з визначенням виконавців своєчасного їх надходження до сільськогосподарських товаровиробників являє собою одну із важливих складових частин організаційно-економічного механізму забезпечення функціонування інтеграційного процесу в цукробуряковому виробництві.

Вектори здійснення потоків матеріально-ресурсних засобів і грошових коштів сільськогосподарських товаровиробників цукрової сировини відображають сутність створення і діяльності інтегрованого цукробурякового підкомплексу, витoki та основи розвитку інтегрованих процесів, які слугують нині ефективним засобом виходу із глибокої кризової ситуації.

За оцінками експертів встановлено, що цукрові заводи в Україні значно поступаються зарубіжним аналогам за одиничною потужністю, якістю виготовленої продукції, енерго- та матеріаломісткістю, іншими техніко-технологічними параметрами діючого устаткування. Сучасним світовим аналогом відповідає лише 40-50% основних видів вітчизняного технологічного устаткування цукрової промисловості.

Важливою проблемою ефективної діяльності цукрової промисловості є забезпечення оптимальних термінів тривалого виробничого сезону цукрових заводів.

Дослідженнями доведено, що мінімальною тривалістю сезону промислової переробки цукрових буряків є не менше 55 діб, так як менша тривалість виробничого сезону веде до збитковості виробництва цукру.

У відродженні і розвитку цукробурякового виробництва важливого значення набуває поліпшення селекційної роботи та удосконалення організації насінництва. Це комплексна багатовекторна проблема пов'язана із створенням високопродуктивного розвитку генетичного потенціалу районованих в окремих регіонах України сортів і гібридів цукрових буряків. Їх вирішення потребує докорінного поліпшення селекційно-насінницької роботи, відновлення на сучасному науково-технічному рівні діяльності цукробурякових насінневих заводів та селекційних центрів. Насамперед необхідно відновити виробництво селекційно-насінневої продукції, організувати відродження системи насінництва цукрових буряків в країні, створити умови для виробництва необхідних обсягів високоякісного цукробурякового насіння вітчизняної селекції.

Недоліки в організації насінництва Національна асоціація цукровиків “Укрцукор” передбачає ліквідувати шляхом здійснення концентрації і спеціалізації виробництва насіння цукрових буряків у сприятливих для їх вирощування регіонах, насамперед в зоні Лісостепу, зокрема у центральних та східних регіонах. З цією метою буде виділено тут 70-75 насінневих господарств, в яких посадковим способом вирощуватиметься 60-65 тис. центнерів насіння. Крім того, у південних регіонах степової зони проектується виробляти у 30-35 господарських структурах безвисадковим способом із зрошенням 25-30 тис. центнерів насіння. Назріла необхідність у ближчі два-три роки завершити заміну сортів високопродуктивними гібридами. Необхідно забезпечити вирощування, підготовку і реалізацію насіння цукрових буряків тільки насінневими господарствами та насінневими заводами за ліцензіями Національної асоціації цукровиків “Укрцукор”. Проектується

перетворити насінневі заводи у центри розвитку насінництва у бурякоцукровому виробництві.

Прогнозні розрахунки по окремих господарських структурах регіонів і потужних переробних підприємств з подальшою екстраполяцією їх показників слугували основою для визначення перспектив розвитку цукробурякового підкомплексу (табл. 6).

6. Прогноз виробництва цукру, меляси і жому в Україні

Показники	Р о к и					
	2003	2004	2005	2006	2010	2015
Надійде цукросировини на переробку, тис. тонн	13386	16600	20825	23750	28130	32000
Виробництво цукру – всього, тис.тонн	2486	2134	2752	3126	3686	4440
у тому числі з цукрових буряків	1456	1764	2458	2826	3386	4140
Внутрішнє споживання (квота “А”), тис. тонн	1850	1900	1950	2000	2100	2200
Експортний ресурс (квота “В”), тис. тонн	1630	234	808	1126	1586	2240
Виробництво меляси, тис. тонн	629	747	937	1069	1260	1530
Виробництво жому, тис. тонн	11244	1594	1749	19950	23507	28560

Багаторічний досвід України та іноземних держав переконливо свідчить про необхідність здійснення виробництва на великих переробних підприємствах, на підвищення добової продуктивності цукрових заводів до 4-5 тис. тонн переробки цукрової сировини. У зв'язку з цим проектується збереження оптимальної кількості базових цукрових заводів з високою ефективністю виробництва. Частина підприємств буде демонтована.

Створення інтегрованих виробництв базується на тісному поєднанні діяльності товаровиробників сировинних зон і переробних підприємств, що забезпечує ряд їх організаційно-економічних переваг.

У перспективі їх розвиток дасть можливість організаційно й економічно об'єднати автономні, але технологічні взаємопов'язані сільськогосподарські, промислові та інші підприємства і організації, в тому числі постачальницькі, збутові, банківські, транспортні та інші з метою застосування ресурсоощадливих технологій виробництва, заготівель, зберігання, переробки і збуту продукції у великих розмірах з виходом на зовнішній ринок.

Відродження і розвиток сировинних зон цукрового виробництва належить до найбільш складних завдань у створенні регіональних цукробурякових об'єднань.

Відновлення сировинних зон як “несучої опори конструкції” моделі створення і розвитку регіональних інтегрованих цукробурякових об'єднань висуває на передній план проблему застосування інтенсивних ресурсоощадливих технологій, як основного пріоритетного завдання виведення агропромислового комплексу з кризового стану та гарантування продовольчої безпеки країни.

В нинішній кризовій ситуації із скороченням посівних площ, низькою урожайністю цукрових буряків, втратою економічної заінтересованості сільськогосподарських товаровиробників у розвитку галузі, сировинні зони бурякопереробних підприємств здебільшого слабо визначені, стійкість складу господарств–постачальників цукрової сировини на заводи, як свідчить практика, залежить не стільки від відстані їх розташування, скільки від можливих обсягів виробництва цукрових буряків і встановлених цін на їх продаж.

В інтегрованому цукробуряковому виробництві інтегратором виступають переробні підприємства, у яких завершується виробничо-технологічний процес і зосереджується виручка від реалізації готової продукції. Функції цих підприємств не завершуються тільки переробкою сировини та реалізацією готових до споживання продуктів. Через

підприємств–інтеграторів здійснюється реальна участь галузевих підкомплексів у формуванні продовольчої безпеки країни, вирішення важливого соціального завдання – забезпечення жителів якісними продуктами харчування, доступними для всіх верств населення. Вони об'єктивно впливають на розвиток сировинної зони та підвищення якості цукрових буряків, надання допомоги сільськогосподарським товаровиробникам у підвищенні кваліфікації кадрів масових професій буряківництва, застосування прогресивних ресурсощадливих технологій у вирощуванні цукрових буряків, в організації їх заготівлі, зберіганні і транспортуванні з урахуванням участі в розвитку галузі фермерських господарств та особистих господарств населення.

Одним з важливих завдань підприємств–інтеграторів у цукробурякових підприємствах–об'єднаннях є формування національного цукрового ринку, регулювання його наповнення протягом року. Багаторічний досвід країн Європейського Союзу свідчить, що тут цукор виробляється в межах інтеграції фермерських господарств з підприємствами по промисловій переробці цукрових буряків. В інтеграційному процесі здійснюється координація поставок цукрової сировини на заводи, діє чітка система регулювання цін, досягається виконання взаємних обов'язків і відповідальності сторін.

Таким чином, в регіональних інтегрованих цукробурякових формуваннях їх другою “несучою опорою” є переробні підприємства із здійсненням належних їм організаційно-технологічно-виробничих функцій, з регулюванням фінансово-економічних відносин. Діяльність цукробурякових об'єднань якраз і вимагає постійного забезпечення необхідних пропорцій у виробництві сировини та її промислової переробки на основі економічної заінтересованості всіх учасників у співробітництві. Основною правовою регулюючою формою діяльності об'єднань, створених на інтегрованій основі, виступають господарські договори. Через договірні відносини формуються і розвиваються постійно діючі організаційно-виробничі та технологічні зв'язки, а також здійснюється регулювання фінансово-економічних відносин учасників інтегрованих структур.

Всі “несучі опори” організаційно-економічної моделі регіонального інтегрованого цукробурякового формування об'єднуються між собою системою організаційно-виробничих, техніко-технологічних та фінансово-економічних постійно діючих зв'язків, завданням яких є забезпечення через функціонування організаційно-економічних механізмів виробничого циклу виготовлення і реалізації готової до споживання продукції.

Отже, виробничо-господарські структури вступають в інтеграційний процес не на адміністративно-командних засадах, а на основі їх економічних інтересів, на взаємовигідній участі в розвитку регіонального цукробурякового об'єднання.

Проте, незважаючи на досить високу соціально-економічну значимість розвитку інтеграції, її синергетичний ефект, ця проблема в наукових дослідженнях залишається недостатньо вивченою і маловисвітленою в літературних джерелах.

Висвітленню значення і ролі синергетичного ефекту присвячена стаття автора “Синергетичний ефект інтеграції в цукробуряковому виробництві” // Економіка АПК. – 2003. - №4. – С.48-51.

ВИСНОВКИ

1. Розвиток інтеграції у виробництві сільськогосподарської продукції та її переробки на промислових підприємствах має як економічне, так і соціальне значення для народногосподарського комплексу країни. В процесі дисертаційного дослідження виявлено особливості розвитку промислової переробки сільськогосподарської продукції як складової породження інтеграційних процесів в агропромисловому виробництві, обґрунтовуються методологічні положення формування і розвитку інтегрованого цукробурякового виробництва.

2. В Україні буряківництво належить до пріоритетних галузей сільського господарства, що зумовлюється сприятливими ґрунтово-кліматичними та економічними умовами. Основними напрямками його розвитку були розширення посівних площ цукрових буряків та нарощування їх валових зборів для збільшення випуску цукру, що дало можливість Україні зайняти одне з провідних місць серед Європейських держав у виробництві й експорті бурякового цукру.

3. Розвиток цукрового буряківництва зумовив формування потужної цукрової промисловості, яке забезпечувало виробництво цукру обсягом 5,5-5,9 млн. цукру, експортна частина якого досягала 3,5-3,7 млн. тонн в рік. Внаслідок кризових явищ у цукровій промисловості набули руйнівні тенденції матеріально-технічної бази, що стало причиною різкого зниження завантаження виробничих потужностей цукрових заводів, зменшення випуску цукру до обсягів внутрішньодержавних потреб. Через недосконалість економічних відносин переробних підприємств і сільськогосподарських товаровиробників цукрової сировини був втрачений економічний інтерес останніх щодо нарощування обсягів валових зборів цукрових буряків.

4. Дослідженням встановлено, що основними напрямками відродження галузі є системне відновлення матеріально-ресурсної бази, оптимізація посівних площ цукрових буряків в межах 1 млн. га, підвищення їх урожайності до 330-340 ц/га, удосконалення системи насінництва, впровадження інтенсивних технологій. За цих умов для внутрішнього споживання цукру – квота “А” – необхідно виробляти 1800-2000 тис. тонн цукру, а для експортних поставок – квота “В” – 2100-2300 тис. тонн. Потужність цукрових заводів буде доведена до 4-5 тис. тонн добової переробки цукрових буряків.

5. Обґрунтовано схему побудови організаційно-економічного механізму інтегрованих цукробурякових об'єднань, в основу яких покладено регулювання потоків матеріально-ресурсних і фінансових засобів у сировинних зонах виробництва цукрових буряків і промислових переробних підприємств. Проектується здійснення дворівневої схеми об'єднань. Об'єднання першого рівня передбачається створювати на основі кожного цукрового заводу і господарських структур, у яких зосереджується виробництво цукрових буряків. Регіональні цукробурякові формування проектується створювати з цукрових заводів регіону холдингових компаній, до складу яких будуть входити сировинні зони переробних підприємств.

6. Проведеними дослідженнями доведено одержання синергетичного ефекту від формування і функціонування інтегрованого цукробурякового виробництва, що свідчить про економічну доцільність розвитку інтеграційних процесів у галузі.

7. В дисертації обґрунтовано принципи регулювання економічних відносин суб'єктів інтегрованого виробництва цукру, спрямовані на забезпечення економічної заінтересованості у спільній діяльності. Розподіл кінцевих результатів функціонування цукробурякових об'єднань повинен здійснюватися за принципом “рівновеликий прибуток на рівновеликий капітал”.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Багрій Т.В. Формування матеріально-ресурсного потенціалу інтегрованого цукробурякового виробництва // Економіка АПК. – 2002. - №1. – С.108-110.

2. Багрій Т.В. До розробки моделі організації матеріально-ресурсного забезпечення цукробурякового підкомплексу // Економіка АПК. – 2002. - №9. – С.71-74.

3. Багрій Т.В. Відновлення матеріально-технічної бази цукробурякового виробництва // Економіка АПК. – 2002. - №12. – С.63-66.

4. Багрій Т.В. Розвиток економічних відносин в інтегрованому цукробуряковому виробництві // Економіка АПК. – 2003. - №4. – С.117-119.

5. Багрій Т.В. Синергетичний ефект розвитку інтеграції в цукробуряковому виробництві // Економіка АПК. – 2003. - №10. – С.48-51.

6. Багрій Т.В. Розвиток інтеграції як засобу подолання кризового стану в цукробуряковому виробництві // Економіка АПК. – 2004. - №7. – С.50-53.

7. Багрій Т.В. Напрями відновлення виробництва ринку цукру в Україні // Агроінком. – 2005. – №5-6. – С.85-88.

АНОТАЦІЯ

Багрій Т.В. Розвиток інтегрованого цукробурякового виробництва в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК. – Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки” Української академії аграрних наук. – Київ, 2005.

Дисертація присвячена дослідженню теоретико-методологічних основ формування і розвитку інтеграційних процесів в цукробуряковому виробництві, розробленню організаційно-економічного механізму функціонування інтегрованих формувань, обґрунтуванню прогнозних параметрів відродження цукробурякового підкомплексу, удосконаленню економічних відносин суб’єктів інтеграційного виробництва цукру.

Ключові слова: цукробуряковий підкомплекс, інтеграція виробництва сільськогосподарської продукції та її промислової переробки, організаційно-економічний механізм, прогнозні параметри виробництва цукру, регулювання економічних відносин.

Багрій Т.В. Развитие интегрированного сахаросвекловичного производства в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.07.02 – экономика сельского хозяйства и АПК. – Национальный научный центр “Институт аграрной экономики” Украинской академии аграрных наук. – Киев, 2005.

Диссертационная работа посвящена исследованию теоретических и методологических положений, раскрывающих сущность и содержание интеграционных процессов в сфере производства сельскохозяйственной продукции и ее промышленной переработки. Агропромышленная интеграция выступает объективным процессом постоянного сближения и объединения специализированных предприятий занимающихся производством определенных видов сельскохозяйственной продукции, с предприятиями промышленной ее переработки в едином организационно-технологическом воспроизводственном процессе с дальнейшим созданием обособленных организационно-производственно-правовых структур при комбинированном производстве готовых к потреблению продуктов.

Интеграция как многовекторный процесс охватывает экономические, организационные, технико-технологические, социальные и правовые виды деятельности при синтезе отраслей сельского хозяйства и промышленного производства. При создании и функционировании интегрированного производства важно обеспечить всем субъектам современной деятельности равные экономические условия.

В Украине свеклосахарное производство традиционно принадлежит к ведущим отраслям сельского хозяйства, что обуславливает его экономическим и социальным значением в развитии народнохозяйственного комплекса страны. Нынешнее экономическое состояние в свеклосахарном производстве характеризуется резким спадом производства сахара и его эффективности, что является причиной потери экспортного потенциала этого продукта, появление угрозы гарантированной продовольственной безопасности государства. В течение 1990-2004 годов значительно сократилась материально-техническая база свекловодства, снизилась фондооснащенность сельскохозяйственного производства и

фондовооруженность труда в свекловичных предприятиях. Почти в два раза уменьшились площади посева сахарной свеклы, резко снизились урожайность и валовые сборы свекловичного сырья.

Сахарная промышленность Украины прошла сложный исторический путь своего становления и развития. По оценке экспертов установлено, что сахарная промышленность Украины значительно отстает от зарубежных аналогов по производственной мощности сахарных заводов, энергетической и материалоемкости, другим технико-технологическим параметрам оборудования. Сахарная свекла занимает высокий удельный вес в структуре себестоимости сахара – от 72 до 78%, что указывает на необходимость осуществления поисков путей повышения эффективности производства сахара, прежде всего в снижении себестоимости производства свекловичного сырья.

Среди организационно-экономических мероприятий, направленных на выведение отрасли из критического состояния, важное место занимает развитие интеграции производства сахарной свеклы и ее переработки на промышленных предприятиях. В диссертации исследованы потоки материально-ресурсных средств к сельскохозяйственным товаропроизводителям и от них – к сахарным заводам, что позволило разработать организационно-экономический механизм создания и функционирования интегрированного производства свекловичного сахара.

В целях обеспечения экономической заинтересованности субъектов интеграции в совместной деятельности в диссертации разработаны пути совершенствования методики регулирования экономических отношений участников совместной деятельности по принципу обеспечения “равновеликой прибыли на равновеликий капитал”.

Ключевые слова: сахаросвекловичный подкомплекс, интеграция производства сельскохозяйственной продукции и ее промышленной переработки, организационно-экономический механизм, прогнозные параметры производства сахара, регулирование экономических отношений.

Bagriy T.V. Ukrainian sugar beets integrated production development. – Manuscript.

Theses are for the degree of candidate of economic science in the specialty – 08.07.02 – agricultural economics and AIC. – National scientific centre “Institute of agrarian economics” Ukrainian academy of agrarian science. – Kyiv, 2005.

Theses dedicated to research of theoretical-methodological formation and development bases of sugar beets production integration processes, integrated structures organization-economic functioning mechanism elaboration, sugar beet sub complex regenerating prognoses parameters substantiation, integrated sugar producers economic relations improvement.

Key words: sugar beet sub complex, agricultural products integrated production and its industrial processing, organization-economic mechanism, sugar production prognoses parameters, economic relations regulation.

Підп. до друку 18.11.2005. Формат 60x90 1/16. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100 пр. Зам. №

Видання та друк – Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”
03680, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10

Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК №2065 від 18.01.2005 р.